

prikazi–recenzije

Reviews – Critiques

Krešimir Čvrljak, *Filozofija i teologija na Mediteranu između antike i renesanse*. Zagreb: vlastita naklada, 2020, LXXXVIII + 701 str.

Ovo opsežno djelo na primjeren način obilježava pedesetgodišnju autorovu plodnu znanstvenu djelatnost, posvećenu posebno povijesti hrvatske i europske renesansne filozofije. Sadržajnost i akribičnost, kao rezultat marljiva i strpljiva istraživačkoga rada, odlike su svih Čvrljkovih članaka i knjiga. Nisu izostale ni ovaj put, u knjizi koja veže u jednu cjelinu pet pomno razrađenih studija posvećenih različitim temama iz povijesti filozofije, uglavnom, od antike do renesanse.

Prvi dio knjige posvećen je humanističko–renesansnoj okrenutosti antici (grčkim i rimskim filozofima i filozofskim školama), u koju se na razne načine uklapaju i mnogi Hrvati, neki kao autori, komentatori (poput Ivana Polikarpa Severitana Barbule Šibenčanina ili Grgura Natalisa Budislavića), neki kao prevoditelji (poput Nikole Petrovića Korčulanina), neki kao priređivači i tiskari (poput Martina Nimire Rabljanina, Andrije Paltašića Kotoranina, Dobrića Dobrićevića Lastovca). Autor pritom ne propušta posebnim poglavljima upozoriti i na neke istaknutije hrvatske humaniste i renesansne filozofe, poput Frane Petrića, Matije Vlačića Ilirika, Nikole Vitova Gučetića i Antuna Meda. U znatnoj je mjeri ovaj dio knjige posvećen i nekim zanimljivim kodeksima

što se čuvaju u našim knjižnicama (primjerice Grossetesteovu prijevodu *Nikomahove etike* s komentarima sv. Tome Akvinskoga, što se čuva u zagrebačkoj Metropolitani).

Drugi je dio knjige posvećen znamenitoj delfijskoj apoftegmi “upoznaj sebe sama” (grč. *gnothi seauton*, lat. *nosce te ipsum*), njezinu povijesnomu hodu od antike preko srednjega vijeka do humanizma i renesanse, tijekom kojega je prolazila kroz razne mijene u svojem značenju, neke znatnije, neke manje znatne, u kojima se reflektiraju razlike između dotičnih povijesnih epoha i civilizacija — primjerice u kršćanskom okruženju biva ona povezana s nekim starozavjetnim izrekama, kao i s monaškim povlačenjem iz svijeta i svjetovnih znanja u vlastitu nutrinu, prožetu božanskim usvjetljenjem (iluminacijom), pri čemu je to povlačenje iz svijeta zapravo čin obraćenja, na putu povratka sebi i Bogu, sa samospoznajom kao svrhom, izbavljenjem. Autor izvještava o velikom broju filozofa inspiriranih delfijskim orakulom, strpljivo slažući sadržajno bogat mozaik pojedinih interpretacija i inovacija na temu delfijske sentencije. Pritom se, kad je o literaturi riječ, oslanja uglavnom na Courcelleova istraživanja.

Treći dio knjige posvećen je renesansnim, dijelom i postrenesansnim raspravama o Anaksagori — od Nikole Kuzanskoga, preko Giovannija Pica della Mirandole, Pavla Skalića, Agostina Steuca i Frane Petrića, do Matije Frkića. Nekoliko je motiva iz Anaksagorine filozofske misli pobuđivalo uvijek veoma živ interes: u prvom redu, um kao pokretač i vladar svega, uzrok reda (nasuprot kaosu), nepomičan, odvojen, ali i pojam homeomerija, kao i sama ideja prisutnosti svega u svemu. Autor se najdetaljnije usredotočio na recepciju Anaksagore u Nikole Kuzanskoga (s posebnim naglaskom na teološkom

momentu u vezi s pojmom uma), zatim na Petrićevu obranu Anaksagore pred Aristotelovim napadima i, konačno, na Frkićeva razmatranja Anaksagorine misli (s posebnim naglaskom na Frkićevu monoteističkom shvaćanju Anaksagorina pojma uma, nasuprot idolopoklonstvu i mnogoboštvu). Znatan dio ovog dijela knjige posvećen je Frkićevim *Vestigations peripateticæ* i *Defensio*, dakle uglavnom problemu odvojivosti forme i besmrtnosti duše i Frkićevoj polemici s Bellutijem i Mastrijem, pri čemu autor veoma detaljno i opsežno izlaže o radovima što ih je na te teme sedamdesetih godina prošloga stoljeća objavila Mihaela Girardi Karšulin.

Četvrti je dio knjige posvećen bogatoj povijesti filozofskoga kompiliranja i plagiranja, navodnoga ili stvarnoga, od antike do renesanse — dakle, društvu koje se može podičiti i tako slavnim imenima kao što su Demokrit, Parmenid, Pitagora, Platon i Aristotel, pa Augustin, Boetije, Albert Veliki, Toma Akvinski, Pico della Mirandola, Agrippa von Nettesheim, Steuco, Reuchlin, Bruno, uz još mnoge druge, manje slavne. Među njima, za svoje su se mjesto izborili, navodno ili stvarno, i neki naši znameniti ili manje znameniti pisci, poput Pavla Skalića, Nikole Statilića Zubana, Jurja Dragišića, Marka Marulića i dr. Autorov popis, u koji ulaze i mnogi ovdje nespomenuti pisci, premda zaciijelo nepotpun, bez ikakve je dvojbe i više nego dovoljan da upozori na ozbiljnost toga fenomena, kojim naš, zapadni kulturni krug biva iz stoljeća u stoljeće neugodno obilježen. Pritom autor otvara i zanimljivu temu recepcije utvrdenoga (ili navodnoga) plagijata ili kompilacije — primjerom, u prikazu Skalićeva kompiliranja i plagiranja u odnosu na Picovo: kako kompilacija ili plagijat biva recipiran (dandas, među povjesničarima filozofije) kad je Skalićev, a kako kad je Picov.

U petom dijelu knjige autor se usredotočuje na jedan od najvažnijih događaja u intelektualnoj povijesti Zapada: sve tješnji dodir posebno talijanskih humanista petnaestoga stoljeća s tadašnjom grčkom intelektualnom elitom, dapače, preseljenje mnogih tadašnjih bizantskih umnika (Plethon, Bessarion, Argyropoulos i dr.) s Istoka na Zapad, gdje je njihov utjecaj postupno bivao sve izraženiji i širi. Tu seobu — kako umnika, tako s njima i ideja, znanja, tradicije — izazvale su konkretne povijesne prilike: sve ubojitiji osmanlijski napadi na Bizantsko Carstvo do konačna njegova sloma padom Carigrada (1451.), Moreje (1460.) i Trapezunta (1461.). Autor pritom posebno ističe hrvatsko-bizantske humanističko-renesansne veze, od Dragišićeve obrane Bessariona, preko Ivana Viteza od Sredne i Ivana Česmičkoga (Janusa Pannoniusa) i njihovih veza, posebno s Argyropoulosom, do Benedikta Kotruljevića, unutar napuljskoga intelektualnoga kruga, kojemu su pripadali i neki doseljeni bizantski humanisti, ne propuštajući s posebnim naglaskom istaknuti i doprinos Ivana Stojkovića, posvetivši mu posebno poglavlje. Autorovo je izlaganje i u ovom poglavlju praćeno brojnim uputama na relevantnu literaturu, posebno na djela vodećih stručnjaka za dotične teme, od Victora Cousina naovamo, bilo inozemnih (poput Geigera, Donazzola, Kristellera, Bertija i dr.), bilo domaćih (poput Lovorke Čoralčić, Darka Novakovića, Miroslava Kurelca, Stjepana Kراسića, Ljerke Schiffler i dr.).

U cjelini, autorov je pristup ozbiljan i akribičan. Pred nama je djelo neprijeporne znanstvene vrijednosti, obilježeno mnogim izrazito zanimljivim idejama i zapažanjima. Valja pritom istaknuti i osebujan stil kojim je knjiga pisana, s izrazito bogatim vokabularom i s mnogim kreativnim što rječničkim, što sintaktičkim rješenjima, što jasno

svjedoče o posebnoj autorovoj posvećenosti hrvatskomu jeziku, njegovu skrivenom potencijalu, koji pod autorovim perom biva demonstriran na način kako inventivan tako i poticajan.

Ukratko, ovo djelo plijeni pozornost već izborom tema, a pogotovo znanstvenom njihovom obradom, kao i raskošnim svojim stilom.

Dario Škarica

Ivan Čulo, *Recepcija personalizma u Hrvatskoj tijekom XX. stoljeća: Nikolaj Berdjajev — Jacques Maritain — Emmanuel Mounier*. Zagreb: Alfa, 2019, 412 str.

Vodič kroz nepoznato hrvatsko duhovno nasljeđe

Od kada je u biblioteci Glasa Koncila Hrvatska katolička baština XX. st. 2008. godine priredio i komentarom popratio knjigu izabranih tekstova fra Bonifacija Perovića *Društveno–socijalne misli*, te tako našega po mnogo čemu izvanredna mislioca izvukao “iz naftalina”, Ivan Čulo, s diplomama prava i filozofije, ne prestaje se intenzivno baviti nasljedem personalističke filozofije, posebice kada je riječ o njezinoj recepciji i razvoju u Hrvata.

Taj znanstvenoistraživački intenzitet posljednjih je nekoliko godina urodio s više važnih opsežnih članaka: *Utjecaj personalizma na hrvatske katoličke socijalne misli u 1930–im* (2013.), *Personalistička vizija čovjeka i hrvatskoga društva Bonifacija Perovića u vremenu od 1941. do 1979.* (2015.), *Recepcija Nikolaja A. Berdjajeva u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća* (2015.), *Recepcija Emmanuela Mouniera u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji do 1965. godine* (2017.) te knjigama *Recepcija personalizma u Hrvatskoj tijekom XX. stoljeća: Nikolaj Berdjajev — Jacques Maritain — Emmanuel Mounier* (2019.), *Personalizam i Univerzalna*

deklaracija o ljudskim pravima (2019.) i *Personalizam i ljudska prava* (2020.).

Može se reći da je Čulo prvi koji je tu temu u Hrvata sustavno otvarao i istraživao, pa ovo djelo, *sui generis*, bez dvojbe možemo smatrati pionirskim i kapitalnim za cjelovito upoznavanje s personalizmom u hrvatskom intelektualnom prostoru. Takvu pristupu odgovara i bibliografija djela trojice personalista, koja obuhvaća prijevode na hrvatski jezik i na srpski jezik.

Nakon *Uvodne napomene o personalizmu* autor je knjigu razdjelio na tri jednostavno naslovljena poglavlja: *Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev*, čiju recepciju istražuje u pet razdoblja u rasponu od 1901. do 2000. godine, *Jacques Maritain* također u pet poglavlja u rasponu 1921. do 2000. godine te naposljetku *Emmanuel Mounier*, čija je recepcija obradena u pet poglavlja od 1945. do 2000. godine. Slijede *Zaključna razmatranja o personalizmu*, sažetci, bibliografija, literatura, kazalo osoba, napomena i bilješka o piscu.

Uvodnim napomenama na desetak stranica autor čitatelju podastire osnovne podatke o personalizmu, što je ponajkorisnije onima koji se prvi puta susreću s temom. Dragocjeno je to što se u raspravi teme nije ograničio na filozofe, nego je recepciju trojice velikana proširio na književnike, socijalne mislioce, povjesničare, novinare i druge publiciste. Samim time je istraživanje proširio na knjige i članke izravno nevezane za personalizam i filozofiju uopće.

Berdjajev, najstariji, prvi je u hrvatskoj recepciji, počevši od Arnoldove bilješke u *Viencu* 1901. do posljednjega obradenoga teksta, Devčićeve knjige *Osmi dan stvaranja: Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva* iz 1999. godine. U prvom razdoblju, do 1931., njegova recepcija u katoličkom tisku još je “u povojima”, s nešto izraženijim zanimanjem Ante Alfirevića i Bonifacija